

ОБРАЗ МІСТА: МІФ – ІСТОРІЯ – ФАНТАЗІЯ

УДК 821.161.1.82–94

Дорогань І.В.,
старший викладач,
Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

ГЕОКУЛЬТУРНИЙ ПОГЛЯД НА ЄВРОПЕЙСЬКЕ МІСТО (ЗА “ЩОДЕННИКОМ” М. БАШКІРЦЕВОЇ)

Подорожі до Європи були невід'ємним чинником дворянського образу життя, оскільки, як наголошують культурологи, Захід завжди був міфічним простором, важливим елементом культурно-географічної свідомості для людей різних епох, місцем, де панує благодать і процвітання [4, 559]. Європеїзм завжди приваблював і спонукав до більш тісних контактів.

Для Марії Башкірцевої, представниці відомого дворянського роду, майбутньої художниці і письменниці, зустріч із західноєвропейським світом відбулась у підлітковому віці, що було обумовлено далеко не буденною для XIX століття ситуацією – розлученням батьків [2, 265–295]. Це спричинило переїзд до Франції з матір'ю і найближчим родинним оточенням, а водночас і зміну соціального статусу сім'ї через матеріальні нестатки. Але навіть такі різкі зміни не зламали високий дворянський дух родини Башкірцевих. Незмінною залишалась і пристрасть до подорожування. Незалежно від сімейної ситуації Марія Башкірцева як творча натура прагнула до глибокого пізнання світу європейської культури. Досить короткий відрізок часу, що був відведений їй долею для життя і творчості, Марія наповнила знаковими для себе подіями, серед яких і знайомства з культурними центрами світового рівня, передусім урбаністикою, що зачарувала молоду художницю. Свої враження вона відтворила і в живописі, і в слові, у щоденникових записах. Наголосимо у зв'язку з цим, що на відміну від багатьох своїх співвітчизників, для яких закордонна подорож часто була втечею від проблем, тобто мала характер психологічний, як, наприклад, для матері Марії, для неї знайомства з європейськими містами було геокультурним чинником її буття. За це її іноді називали “богородиця sleeping-car” (спального вагону).

Це відбулось у стилі щоденникових записів, де чимало свідчень географічного мислення. Текст насичений геокультурними образами. Складається враження, що Башкірцева переймалась не стільки пошуками місця проживання як такого, скільки новою для себе духовної атмосфери, де б вона відбулась як *Genius loci* (геній місця), оскільки була сповнена віри у власну унікальність. Таким місцем для неї був Париж. Саме з нього розпочинається її урбаністична одиссея. У це місто вона закохалась у тринадцятилітньому віці: “Париж – це життя”, – записала вона в щоденнику [1, 27]. Її записи свідчать про надзвичайний стан духовного піднесення від давно очікуваної зустрічі: “Я люблю Париж і серце моє б'ється” [1, 43]. Саме в цей час вона дійшла

висновку: “Франція, одна лише Франція! Жити тільки у Франції...” [1, 55]. Якщо ці перші записи були сплеском емоцій, то з часом, після подорожей Європою, маючи можливість порівнювати, Башкірцева, віддаючи належне Парижу, занотувала давно виплекану думку: “Париж – центр цивілізації, інтелігенції, моди. У цьому місті можна жити приємно” [1, 216].

Башкірцеву-художницю безперечно приваблював Лувр. Вона вважала його бездоганним [1, 46], проте паризьких палаців не любила. Милуючись Парижем, тонко відчуючи атмосферу, вона відзначає: “Центр розуму, слави!.. Вищий світ і гонор. Голова йде обертом” [1, 131]. Прогулянки булонським лісом, “старим містом”, його вузькими вулицями були невід’ємною часткою паризького буття, що надавали особливої насолоди. Її приваблива чарівність споруд, в яких відчувався злет творчої думки. Вона оглядала собори святого Пилипа, святого Хоми Аквінського, Паризької Богоматері, забираючись на самий верх, самотня блукала містом, відпочивала на лавках в Тюльєрі і Люксембурзькому саду, розглядала художні вітрини, відвідувала музеї і церкви. Марія переживала свої враження ще раз, коли занотувала їх у щоденнику. Тому це вже були не безпосередні враження, а ті почуття, що їх збуджувала урбаністична культура: “...ось чого мені так пристрасно хочеться, ось свобода, без якої не можна стати художницею!” записала вона у “Щоденнику” [1, 283].

З огляду на те, що знайомство із західноєвропейською культурою розпочалось у підлітковому віці, в час найбільш інтенсивного формування чуттєвої сфери, пережите набуло конкретних визначень, а саме: воля, краса щастя, мистецтво. Після неодноразових відвідин Лувру Башкірцева записує: “Якщо бачиш і відчуваєш мистецтво так, як я, це означає, що володієш неабиякою душею. Відчувати красу і розуміти, чому це прекрасно – величезне щастя” [1, 327]. Натура чуттєва, а отже така, що залежала від настрою, Марія часом називала Париж містом безжалісним і безпощадним. Їй тоді там не вистачало повітря і моря [1, 292], хоча вона все ж схильна вважати, що “старий Париж... сповнений поезії і тиші” [1, 298]. За рік до смерті Марія записує у щоденнику: “...збираюсь писати туман на берегах Сени – із човна. Ця думка надихає мене” [1, 407].

Пильним поглядом художниці дівчина вдивляється в усе те, що потрапляє в поле зору: в крамницю на вулиці, в оточуючий її пейзаж, в людей, що проходять мимо, малюючи в уяві людські долі і драми. Вона записує свої враження від побаченого: “Можливо, я не встигну виконати цю картину, але розум мій заспокоїться” [1, 437]. У такий спосіб Башкірцева врівноважила два творчих начала в собі – живопис і слово, що надалі вилились у специфічне “живописання словом” у записах про подорожування європейськими культурно-історичними центрами.

Зазначимо, час духовного становлення Марії співпадав з модою на образ “вічного вигнанця”, характерної для романтичного образу буття російського дворянства з притаманними йому (образу) атрибутами ностальгічних почуттів. Знаковим для російської літературної традиції у зв’язку з цим є “Замогильные записки” В. Печоріна особливо в порівнянні з ситуацією М. Башкірцевої.

Звернемось до тих його сторінок, де розповідається про споглядання юнаком із дворянського роду карти Європи: “Бывало, по целым часам сижу в безмолвном созерцании над картою Европы. Вот Франция, Бельгия, Швейцария, Англия! Воображение наполняло эти разноцветные четырехугольники и кружки – эти миры, департаменты, кантоны..., а сердце на крыльях пламенного желания летело в эти блаженные страны, и шиллерово Sehnsucht переливалось в русские стихи” [3, 160]. В. Щукін цілком справедливо вважає, що ці слова є “яскравим зразком виразу романтичного світовідчуття, що розриває єдиний світ навпіл, розглядаючи його за принципом антитези: гнітюча проза близького часу і простору протиставляється ідеальним якість далекого. До того ж, на відміну від багатьох російських романтиків, Печорін мріяв про “наслідок чудесний”, тобто про втечу не із дому – дому в Росії у нього просто не було, – а “додому, на Захід”, і там, у далекому світі, він шукає не бурі, подібно лермонтовському парусу, а “солодкого спокою” [4, 565].

Доля М. Башкірцевої багато в чому суголосна з печорінською, передусім у тому, що Захід вона сприймала як рідну домівку, а місця, де народилась, залишались лише у спогадах. Але Марія була далека від думки про власний “солодкий спокій”, оскільки формувалась під впливом романтичної літератури. На хвилі романтичного піднесення вона і обживала європейські міста, ідентифікуючи їх із дорогим для неї Парижем. Так, Флоренція спочатку видалась Марії посереднім, хоча і жвавим містом. Об'їжджаючи місто в ландо, вона милується похмурими будинками, портиками, колонами, величною архітектурою, величезним камінням палаццо Пітті. “Місто брудне, ледь не в лахмітті, але скільки в ньому краси! О країна Данте, Медичі, Савонаролли”, – ділиться Марія зі щоденником своїми враженнями про Італію [1, 46]. “Жодна подорож ще не давала мені такого задоволення, як ця, нарешті я знаходжу речі, належні для огляду” [1, 47].

Якщо у В. Печоріна поступове глибоке обживання Європи вилилось у записи ідеологічного змісту, своєрідного продовження “ідеалізму тридцятих років”, то М. Башкірцева наповнювала свій щоденник розмаїтим геокультурним змістом. Після Франції, Парижу її особлива пристрасть – Італія. Вона захоплюється похмурими палацами Строцці, розкішними дворами, галереями, колонами – їх величчю, міццю і красою. Чи не вперше вона дійшла парадоксальної для себе думки: “Ніякий опис не може дати повної уяви про цю грандіозну і величаву країну, про цю країну сонця, краси, розуму, генія, мистецтва...” [1, 47]. Вона зрозуміла, що Італія – особлива країна, “...в ній інакше дихається. Життя інше – вільне, фантастичне, широке, шалене і томливе, жагуче і ніжне, як сонце, як небо...” [1, 122]. Художниця в захопленні від собору Святого Петра і Колізея. Ватикан був їй знайомий за описами, але її вразив двір: вона не передбачала побачити “нічого подібного всередині будь-якого палацу” [1, 55]. Тут вона побачила солдатів і сторожів, одягнених немов валети із гральних карт. Цей могутній колосс, з назвою Ватикан, вразив Марію: “Я ніколи не бачила нічого, що можна було б порівняти зі сходами і кімнатами Ватикану, ... я бачу все бездоганним...” [1, 57], “як і довгу галерею, прикрашену чудовим живописом, з бронзовими медальйонами і камеліями на стінах” [1, 58]. В її щоденнику з'являється

запис: “Я хотіла б жити, любити і померти в Римі” [1, 82]. При цьому чорні, брудні будинки Риму Марію не бентежать, вона віддає належне палацам, їх архітектурі і давнині. “Рим, – пише вона, – місто єдине в своєму роді, дивне, дике і витончене”, що не відразу піддалось розумінню [1, 125]. Але після більш близького знайомства, Рим буде притягувати до себе Марію завжди. Вона не зможе забути ні поля навколо вічного міста, ні площу del Popolo, ні Пінчіно, ні купол, осяяний сонцем: “Якби я покохала людину, то привезла б її в Рим, щоб показати їй це перед сонцем, що заходить за священним куполом” [1, 247].

У цьому, на наш погляд, і проявилась специфіка романтичного світовідчуття Башкірцевої. Якщо світ у її свідомості і розділився, то не на Схід і Захід, а на Захід класичний (Італія, Рим, Флоренція) і Захід як місце вічної святковості, веселощів, богемності (Франція, Париж). Ці дві західноєвропейські іпостасі уявою Марії під впливом прочитаного були міфологізовані. Але реальність міфологізовані образи не витіснила. Скоріше, міф і реальність поєдналися і вилились у щоденникових записах у надзвичайно потужній, вражаючій образній формі. Не зруйнували цього синтезу і враження від Неаполя, що не сподобався Марії. Тут, зазначила вона, такий же бруд, як і в Римі, а будинки, “немов із картону на французький лад” [1, 84]. Вартою на увагу у цій частині Італії звичайно була Помпея. Дорогою до міста Марія милувалася Везувієм і містами Каstellомар і Сорренто. “Дивно і цікаво прогулюватись вулицями цього мертвого міста” – записує Марія свої враження від Помпеї [1, 84]. Вона дивилася на скелети людей, що загинули, на залишки будинків, на фрески, намагаючись через творчу фантазію відновити всі події, заселяючи своєю уявою будинки і вулиці.

Берлін нагадував Башкірцевій Флоренцію. Музей, що вона оглянула в Пруссії, вразив художницю, особливо статуї, оскільки вона вважала, що володіє якоюсь надчутливістю щодо їх розуміння. Серед оглянутого вона виокремила для себе статую Психеї – вишукану у своїй красі і природності, чудову фігуру, з якою у щоденниках себе порівнювала, навіть зовнішність свою, особливо зачіску, мала відповідну до побаченого. Марія відвідала також історичний музей мініатюр, статуй, давніх гравюр і мініатюрних портретів. “Я обожнюю... ці портрети, і дивлячись на них, фантазія моя здійснює неймовірні подорожі, створює різні пригоди, драми...” [1, 143]. Додамо до цього й те, що побачене і пережите обумовило кардинальні зміни життєвої і творчої поведінки Башкірцевої, що особливо було відчутним і для неї під час поїздки в Росію і Україну у серпні 1876 року.

У цей час Марія мала можливість побачити Петербург, Казанський собор з його колонадою на зразок римського собору Святого Петра. Оглянула вона також Ісакієвський собор, відомий своїми колонами з малахіту і ляпіс-лазурі. Здавалось, місто має багато спільних рис із побаченим нею на Заході, але щось її дратувало, як, наприклад колони Ісакієвського собору. Марія назвала їх “надзвичайно розкішними”, але водночас позбавленими смаку, оскільки, на її думку, “зелений колір малахіту і голубий колір ляпіс-лазурі знищують ефект один одного” [1, 146]. Мозаїки і картини Марії видались ідеальними, зі справжніми обличчями святих, Богоматері, ангелів.

Мармурова церква, на її погляд, красива, але гранітні колони не гармонують з візантійським золоченим куполом. Внутрішнє оздоблення собору вражає художницю пишністю золота і прикрас, строкатою гармонійністю [1, 146].

Башкірцева затрималась біля пам'ятника Катерині Великій на Невському проспекті, а перед Сенатом, неподалік від Зимового палацу, біля статуї Петра Великого. У Петербурзі йшов дощ, і вона писала матері: “Петербург – гидота! Бруківка – неможлива для столиці, трясє на ній нестерпно; Зимовий палац – казарма, Великий театр – теж; собори розкішні, але не доладні і погано передають думку художника” [1, 174]. Башкірцева-художниця побачила, що Петербург виграє вночі. Чарівна Нева з ланцюгом ліхтарів вздовж набережних контрастує до місяця і жовто-синього неба, майже сірого. Недоліки будинків, бруківки і мостів вночі приховані приємними тінями і т.п. [1, 148].

У тому ж 1876 році Марія побувала в Москві. Вона сприйняла її як старовинне місто, вимощене великим неправильним камінням, з неправильними вулицями, якими то підіймаєшся, то спускаєшся: “Надлишок простору тут така ж буденна річ, що на неї не звертають уваги і не знають, що таке нагромадження одного поверху на інший” [1, 150]. Це вже був погляд іноземки на російське місто. Марія відзначила, що Тріумфальна арка Катерини II, навіть з огляду на яскравість фарб – червоної, зеленої, жовтої – на диво поєднується з дахами будинків і церков і це дало підстави для висновку: “Сама простодушність зовнішніх оздоблень схилиє до відчуття доброти і простоти російського народу” [1, 150].

Повернувшись у маєток батька, Марія мала змогу відвідати знамениту Диканьку, оспівану Пушкіним: “За красою саду, парку, побудов Диканька може сперечатися з віллами Боргезе і Дорія в Римі. За винятком незрівнянних і незначених руїн, Диканька, мабуть, навіть багатіша, це майже містечко... Шкода, що багато хто навіть не підозрює про існування цього міста” [1, 195]. Побувала Марія також і в Києві, відвідала Лавру, спустилась в печери. Але в записах її спостерігається якщо й не відстороненість, то все ж погляд на рідні місця збоку, ззовні. Лише у Відні вона відчувала, що “запахло Європою”. Після низенького житла Полтави високі, горді будинки Відня “піднімали її дух”. Саме тут, на межі Росії, України і західноєвропейського світу вона відчула себе в більш близькому середовищі.

З часом Башкірцева – невтомна мандрівниця – побувала в Іспанії, зокрема, в музеї Прадо в Мадриді, де зібрана колекція іспанського мистецтва, картини італійських, нідерландських і фламандських майстрів. Музей видався для молодій художниці багатшим за Лувр. Припала до вподоби їй і вулиця Rastro, схожа на ярмарок у російських селах, де можна було знайти все що завгодно. Марії імпонувало те, що там вирувало життя: “Це чудово. Розкішні речі розміщуються в брудних будинках. Задні крамниці і сходи цілком легендарні: там маса тканин, килимів і вишивок, від яких голова йде обертом” [1, 350].

Із Мадрида Марія попрямувала до Севільї, що вразила її своєю білизною: “Севілья, з її низькими будинками, побіленими вапном, має дещо міщанський

характер. Є і низькі квартали..., але у всіх країнах світу гірші квартали цікавіші... Тут така гармонія і багатство тонів, що хотілось би все це написати” [1, 353].

У Гренаді “стаєш пейзажистом”, – записує у щоденнику Марія Башкірцева [1, 353]. Вона розгубилася від кількості сюжетів на кожному кроці. Так, сильне враження справила на неї в'язниця, її каторжники. У неї зародилась думка написати велику картину. Не менш вражаючими для неї були і сади Генераліфа. Вони здалися їй передчуттям раю, і вона була у стані пошуків того, як описати це гармонійне поєднання олеандрів, апельсинових дерев, кипарисових алей, арабських стін, увінчаних трояндами, струмочків, що протікають між клумбами фіалок. Іспанія для Марії Башкірцевої явила себе дорогоцінним приїском для художника, де постійним було бажання не лише спостерігати за людьми, їх поведінкою, позами, ефектами світла і тіні, але й писати.

Підводячи певний підсумок, наголосимо на тому, що в Росії мрія побачити кращі світи була традиційною. Особливо загострилась вона в часи романтизму. Марія Башкірцева, вихована на романтичних ідеалах, змогла втілити цю мрію, опановуючи геокультурний західноєвропейський простір. У процесі подорожування містами Європи (Париж, Рим, Флоренція, Мадрид, Відень, Берлін та ін.) у щоденникових записах відбулась профанація Росії, а Захід, західна урбаністична культура набула сакрального змісту.

Література

1. Башкірцева Марія. Дневник / Марія Башкірцева. – М. : Захаров, 2000. – 446 с.
2. Лотман Ю. М. Очерки по истории русской культуры XVIII – начала XIX века. Стереотипы бытового повеления и восприятия жизни. Сватовство. Брак. Развод / Ю. М. Лотман // Из истории русской культуры (XVIII – начало XIX века). – М. : Языки русской культуры, 1996. – Т. IV. – С. 265–295.
3. Печорин В. С. Замогильные записки (Aprologia pro vita mea) / В. С. Печорин // Русское общество 30-х годов XIX века, люди и идеи, мемуары современников. – М. : Художественная литература, 1989. – 260 с.
4. Щукин В. Г. Запад как пространство “романтического побега” (Замогильные записки Владимира С. Печорина) / В. Г. Щукин // Из истории русской культуры (XIX век). – М. : Языки русской культуры, 2000. – Т. V. – С. 559–573.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню європейського міста як геокультурного простору на матеріалі щоденникових записів Марії Башкірцевої – російської художниці та письменниці. Визначається вплив чинників російського дворянського оточення та європейського геокультурного середовища на формування творчої особистості. Досліджується специфіка романтичного світовідчуття М. Башкірцевої.

Ключові слова: геокультурний простір, географічне мислення, урбаністична культура, живописання словом, романтичне світовідчуття.

Аннотация

Статья посвящена исследованию европейского города как геокультурного пространства на материале дневниковых записей Марии Башкирцевой – российской художницы и писательницы. Определяется влияние факторов российского дворянского окружения и

европейской геокультурной среды на формировании творческой личности. Исследуется специфика романтического мироощущения М. Башкирцевой.

Ключевые слова: геокультурное пространство, географическое мышление, урбанистическая культура, живопись словом, романтическое мироощущение.

Summary

The article is devoted to investigation in the European city as geocultural space on a material of the Diary by Maria Bashkirtseva – the Russian artist and the writer. Influence of factors of the Russian nobiliary environment and the European geocultural environment on formation of the creative person is defined. Specificity of romantic attitude of M. Bashkirtseva is investigated.

Keywords: geocultural space, geographical thinking, urbanistic culture, painting by a word, romantic attitude.

УДК 821.161.2 – 32.09

Марчак Т.А.,

аспірант,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ШКІЦУ Г. МИХАЙЛИЧЕНКА “МІСТО”

В історії національної літератури 20-ті роки минулого століття були періодом інтенсивних естетично-художніх пошуків. Це один із найскладніших і найцікавіших відрізків історичного часу, сповнений подіями непроминального значення. Словесно-образне мистецтво тодішньої доби відображало зміну культурних парадигм, епоху виникнення й утвердження нових світоглядних, ціннісних, художніх орієнтирів. Література цього періоду характеризувалася сукупністю різноспрямованих процесів, розмаїттям векторів шукань. Вона являла собою етап багатовікового літературного процесу, відкрити художню систему в єдиному мистецькому просторі, в якій акумулювалися традиції різних культур у контексті масштабних світоглядних зрушень, що вимагали створення модерної моделі світу й концепції людини, активного оновлення і збагачення форм, засобів художньої виразності.

В українській літературі ХХ століття утвердився урбанізм як художньо-естетичне явище. На зміну сільському ладові приходять технізований міський ритм життя, тому митці активно впроваджують "<...> ще одну новітню духовно-психологічну “субстанцію” у свідомості української людини цього часу – Місто” [3, 61]. Водночас приваблює письменників і культурна традиція, що “закріплювала за Містом статус певного Універсуму, здатного вмістити не тільки локальний простір і час, а й основоположні засади людського буття у філософському просторі і часі” [4, 14].

Місто як особлива сфера життєвого простору завжди приваблювало увагу письменників. “Вивчаючи класичну українську літературу, не можна не звернути увагу на урбаністичні мотиви, скажімо, у романі Панаса Мирного “Повія”, чи у творах І. Нечуя-Левицького (панорама Києва у романі “Хмари”, нарисі “На Володимирській горі”, п’єсі “На Кожум’яках”). Надовго вкарбовуються в пам’яті динамічні картини